

Jovana Vojvodić

KLINIKA ZA PROŠLOST – DOBRO DOŠLI U KNJIGU

(Georgi Gospodinov: *Vremensko sklonište*, prevela s bugarskog Jasmina Jovanović, Geopoetika izdavaštvo, Beograd, 2023)¹

Da li prošlost ima datum isteka trajanja?

Georgi Gospodinov prvi je bugarski pisac sa Bukerovom nagradom u rukama i prvi posle Ismaila Kadarea koji je tu istu nagradu doneo Balkanu 2005. godine. Lejla Slimani, francuska književnica i borkinja za ženska i ljudska prava, kao predsednica žirija za dodelu ovog prestižnog priznanja, izjavila je: „U scenama koje su burleskne i srceparajuće, preispituje se način na koji je naše sećanje temelj našeg identiteta i našeg intimnog narativa. Ovo je ujedno i veliki roman o Evropi, kontinentu kome je potrebna budućnost, gde se prošlost iznova izmišlja, a nostalgija je otrov.” Knjiga *Vremensko sklonište* dobila je i Evropsku nagradu „Strega” 2021, kao i Nagradu „Sinklar” iste godine. Nizu priznanja trebalo bi dodati i to da je italijanski časopis za kulturu *L'Indiscreto* ovaj roman stavio na čelo najboljih knjiga prevedenih na italijanski jezik u 2021. godini

i da su ga *The Guardian* i *Financial Times* proglasili knjigom godine. Moglo bi se reći da je bugarska književnost, zahvaljujući Gospodinovu, dobila povoljniji, vidljiviji status u kontekstu evropske književnosti.

Iako je roman delom inspirisan globalnim političkim događajima 2016. godine, sveopšte pitanje vremena počelo je da opsega pisca i pre pisanja ovog dela. Naime, već u priči „Slepa Vajša”, objavljenoj u zbirki *I druge priče*, jasno je uočljiva piščeva zaokupljenost tim, kako on dokazuje, umnogome određujućim faktorom. Vajšino slepilo važi za sadašnjost, ali ne i za prošlost i budućnost. Podređujući svaku od svojih zenica jednom od ta dva perioda, ova nesvakidašnja devojčica oličenje je ideje o tome da se u čovekov život neminovno upliću događaji koji mu određuju zemaljsku putanju.

S minuciozno odabranim naslovom romana čitalac Gospodinova mogao se susresti već u knjizi *Fizika tuge*, budući da je u njoj jedno poglavlje naslovljeno pomalo oksimoronski „Vremensko sklonište”. Vođen osnovnim značenjem koje se krije iza sintagme

¹ „Geopoetika” je bila prvi izdavač prevedenih Gospodinovljevih knjiga na svetu. Prvo je objavljen *Prirodni roman* (2001), a potom je na srpski prevedeno i sledeće: zbirka *I druge priče* (2011), roman *Fizika tuge* (2013), te još dve zbirke priča *I sve postade mesec* (2016) i *Sva naša tela* (2019).

„atomske skloništa”, pisac daje naslov svom romanu, sugerirajući time da će se među koricama relativno sigurno smestiti, i tako sačuvati, upravo vreme. Za razliku od produkta globalnog nasilja (atomska bomba), vreme ne poseduje toliku destruktivnu moć. U izvesnom smislu blagotvorno, ono se koristi kao svojevrsan medikament, no njegovo dejstvo nije u potpunosti selektivno. Naime, mogućnost stalnog povratka prošlosti nije samo dijagnostikovani simptom već je i terapija koja ima za cilj da pacijentu, makar nakratko, ponudi zadovoljstvo uživanja u onome što mu je poznato, pa prema tome i služi kao sigurna zona kojoj čovek mahinalno teži.

U „naglom deficitu smisla”, kako glasi i poglavlje knjige glavnog junaka koju piše inspirisan bolničkim svetom, evo kakvo je stanje vladalo:

Van individualnih dijagnoza primećuje se tendencija ka kolektivnom strahu ili odbijanje budućnosti, futurofobija. Posledice sindroma – melanholija, ravnodušnost ili jako vezivanje za prošlost i idealizovanje događaja koji su se zbili na drugačiji način ili se najčešće nisu ni dogodili. U poređenju sa prošlošću, sadašnjost naglo postaje bezbojna, pacijenti tvrde da doslovno vide crno-belo, dok su im sećanja na prošlost uvek u boji, iako u bleđim tonovima spektra. Često boravljenje u alternativnoj, izmišljenoj svakodnevnici. (124)

Oni koji dospevaju u neobični sanatorijum, s jedne strane, dolaze tu zbog nemogućnosti življenja i normalnog funkcionisanja u sadašnjosti, a s druge, jer budućnost ne nudi ništa bolje. „Zahvaljujući” toj sprečenosti, vraćaju se prošlosti. Prošlost je jedino vreme koje postoji u njihovoj svesti i kao takvo jedino je ishodište smislenog života. Tako saznajemo da se pacijenti protiv stvarnosti bore neposredno, njihova pobuna oličena je u zaglavljenosti određenog istorijskog trenutka i prostora u kojem borave. Dok svet neprestano beleži progres, nostalgicar se prepušta prirodi vremena, u obrnutom pravcu. Njihova dijagnoza, međutim, nije samo pojedinačna studija slučaja već poprima obrise sveprisutne kolektivne bolesti društva koje se vraća prošlosti najsažetije objašnjene terminom *aurea aetas*. Prema tom arhetipskom mitološkom poimanju prošlosti, *zlatno doba* smenilo je gvozdeno, a njega aktuelno, bronzano, ono najgore u kojem ne postoji nikakav trag idealnog čoveka i međuljudskih odnosa koji su nekada bili prisutni.

Prema Balzakovom postupku potcrtavanja razlika između određenih društvenih slojeva koji shodno svom statusu odeljeni žive na zasebnim spratovima, i Gaustinova klinika koncipirana je slično poput čuvenog pariskog pansiona u Čiča Goriju. Svaki sprat klinike vremenski je omeđen, te omogućava rekonstrukciju određene decenije. Klinika prihvata ljude svih starosnih dobi, ali obuhvata vremenski period od četrdesetih do osamdesetih godina prošlog veka za koje je rezervisan po zaseban sprat zdanja (za osamdesete i devedesete ostavljen je tavan). Tako se, recimo, na spratu na kojem su „stanovale” pedesete, upoznajemo s vremenom Elvisa Prislija, Frenka Sinatre, Hičkoka, Felinija, Brižit Bardo, modne kuće Dior... Sprat je, međutim, radi preciznije rekonstrukcije datog perioda, podeljen na segmente. Stoga postoji odvojena zona za pedesete Istočne Evrope, sovjetske pedesete, kao i pedesete u Kini.

Pod parolom da na prošlost svi imaju pravo, klinika je prihvatala i posve zdrave ljude, one koji su svojevolski želeli da se nađu u konkretnim godinama jer im sadašnjost nije prijala. Dva su, prema piscu, razloga za to – prvi, zbog nostalgije za boljim vremenima

ma, i drugi, iz osećaja besmisla koji prožima sadašnje vreme, a sve izvesnije obuhvata i budućnost. Premda sve pacijente povezuje isti sindrom, svaki od njih nosi zasebnu priču vezanu za prošlost. Pisac, međutim, preispituje i kolektivni Alchajmer, onaj koji zahvata i ima šire razmere u odnosu na individualne slučajeve, i zaključuje da je taj lako prenosivi fenomen čak opasniji oblik bolesti.

Dakle, lečilište kao utočište nastalo samo kao privremeno rešenje, protokom vremena dobija globalne razmere, tako da se pojedine države na takozvanom referendumu prošlosti izjašnjavaju prema meri naroda, birajući ono vreme koje ga najviše privlači silom nostalgije. Pošto je u tom smislu neminovna različitost, otuda je i mozaičnost romana razumljiva kao najprikladnija forma. Oksimoronski imenovan, referendum o prošlosti, za razliku od uobičajenog značenja reči referendum gde se podrazumeva izjašnjavanje povodom određenog problema čije bi posledice trebalo da odrede našu budućnost, poseže za drugačijom zamisli. U tom istaknutom segmentu narativa, posredstvom nostalgije se referendumski prizivaju, za svaku naciju ponaosob, „stara dobra vremena”. Tako pisac praktično pokazuje da pomenuta fraza nije vezana samo za Balkan, na kom se vrlo često može čuti, već i za šire evropske prostore. Rezultati su krajnje zanimljivi jer se ispostavlja da svaka zemlja ima svoju najbolju tačku u sopstvenom istorijskom razdoblju kojoj bi želela da se vrati. Međusobno različite perspektive imaju i jednu višu dimenziju kada se posmatraju kroz prizmu „gvozdene zavese”.

Olga Tokarčuk je za Gospodinova rekla: „Niko ne može da spoji intrigantan koncept, prekrasnu maštu i savršenu spisateljsku tehniku kao on.” *Vremensko sklonište* jeste jedinstven i neobičan koncept ne samo uobličene priče već i ideje koja mu je prethodila, što ovaj roman čini prevashodno kvalitetnim štivom. Nadovezujući se na maštovitost koju Tokarčuk ističe, rekli bismo da ingenioznost pisca proizilazi iz sposobnosti da svoje iskustvo kolektivnog pamćenja pretoči u razložnu celinu. Kada se na to nadoveže i više nego zanimljiv narativni postupak, utisak da Gospodinov piše o materiji koju poznaje jer mu proživljena iskustva postaju glavni oslonac, i više je nego pouzdan. Dok je stvarao *Vremensko sklonište*, Gospodinov je svakako imao na umu i *Čarobni breg* Tomasa Mana. Uostalom, u to se čitalac dâ uveriti već na samom početku, kao i u daljem tekstu prožetom intertekstualnim aluzijama na Manovo delo. Postoji više razloga zbog kojih se Gospodinov oslanjao na delo nemačkog pisca, dok susrećemo i druge reference – recimo, Prustovu epopeju *U potrazi za izgubljenim vremenom*, kao i pesmu V. H. Odnâ „Septembar 1, 1939”, te određene muzičke numere Bitlsa, Dorsa, Iglsa. A kad smo već kod Dorsa, čini nam se da bi se Gospodinov složio sa stihovima čuvene pesme „Roadhouse Blues”: „Budućnost je neizvesna / I kraj je uvek blizu.”²

Dobar deo piščevih napora usmeren je ka oživljavanju komunizma u Bugarskoj. Pisanje o toj istoriji nije, u slučaju Gospodinova, samo puko prepričavanje iz ugla nekoga ko je u njoj živio već pokušaj da se govori o tom vremenu što objektivnije. Jednostavno rečeno, lično koje je potisnuto zarad kolektivnog. U jednom od brojnih intervjuâ, pisac je uporedio komunizam s nuklearnim procesom koji ima negativne posledice i nakon što se proces okonča. Pisanjem o matičnom podneblju i onome što ga odlikuje, Gospodinov

² U originalu: *The future's uncertain / And the end is always near.*

je uspeo da razbije određene stereotipe, ne samo o bugarskom narodu već i pogrešne i neopravdane pretpostavke koje se tiču Balkana uopšte.

Naša navika da nostalgiju često uvrstimo u deo svakodnevice, globalne epidemije čežnje (kako ju je slikovito opisala Svetlana Bojm u knjizi *Budućnost nostalgije*), nije mogla biti zapostavljena, budući da je važna odlika balkanske sredine. Ta svetska bol čini se da je danas uzela maha koliko i nekada svetska bol romantičarskog čoveka. Osećaj nepripadanja, kojim je obeležen kraj romana, postoji u tom opštem romantičarskom smislu, podrazumevajući otuđenost čoveka od prostora i vremena, ali ne samo na metafizičkom planu nego i kao otuđenost oslikanu pre svega kroz temu iseljništva.

Kako će sam pisac u zahvalnici istaći, ova knjiga je svojevrsno vremensko sklonište u kojem će čitalac provesti popodne. Čini nam se stoga ispravnim dodati da će taj poduhvat značiti i priliku radoznalosti da reši zagonetku prošlosti koja postaje sveprožimajuća stvarnost koja vodi čitaoca bolnoj spoznaji njegovog pre, sada i posle. Isto koliko je važno ono što se dogodilo, toliko je važno i ono što nije, odnosno činjenica da nam je baš to odredilo život.

U ovom svojevrsnom putovanju kroz vreme za odrasle, istina koja nas čeka u bezmalo svakom redu nije lepa ni prijatna, ali je neophodna. Pod tim opravdanjima Gospodinov stvara antiutopijsku knjigu u kojoj je pesimistična vizija budućnosti temeljena na okrenutosti prošlosti.

Roman *Vremensko sklonište* posledica je kritičkog promišljanja sadašnjice kroz kompleksan proces i na vrlo specifičan način – gledanjem u dekadu prošlog veka koje određuju naš, sad već uveliko načeti dvadeset prvi vek. Slika do koje se dolazi potpuno je distopična, a granica između ironije i ozbiljnosti čini je ako ne optimističnom, onda zasigurno magnetičnom. Premda prvenstveno usmerena ka nacionalnoj istoriji, knjiga nudi određena znanja, rekonstrukciju istorijskih prilika na ovim prostorima koji povezuju narode zahvaljujući opštoj, zajedničkoj istoriji. S druge strane, medicinski eksperiment izlečenja koji postaje globalno rasprostranjen fenomen daje romanu dobar razlog za šire čitalačke krugove. Uostalom, ako se izdvoji činjenica da daje i mogući odgovor i strategiju povodom dileme kako ostati čovek u okolnostima koje su suprotne načelima ljudskosti, *Vremensko sklonište* prisvojilo je epitet čitalačkog imperativa dolazećim generacijama.